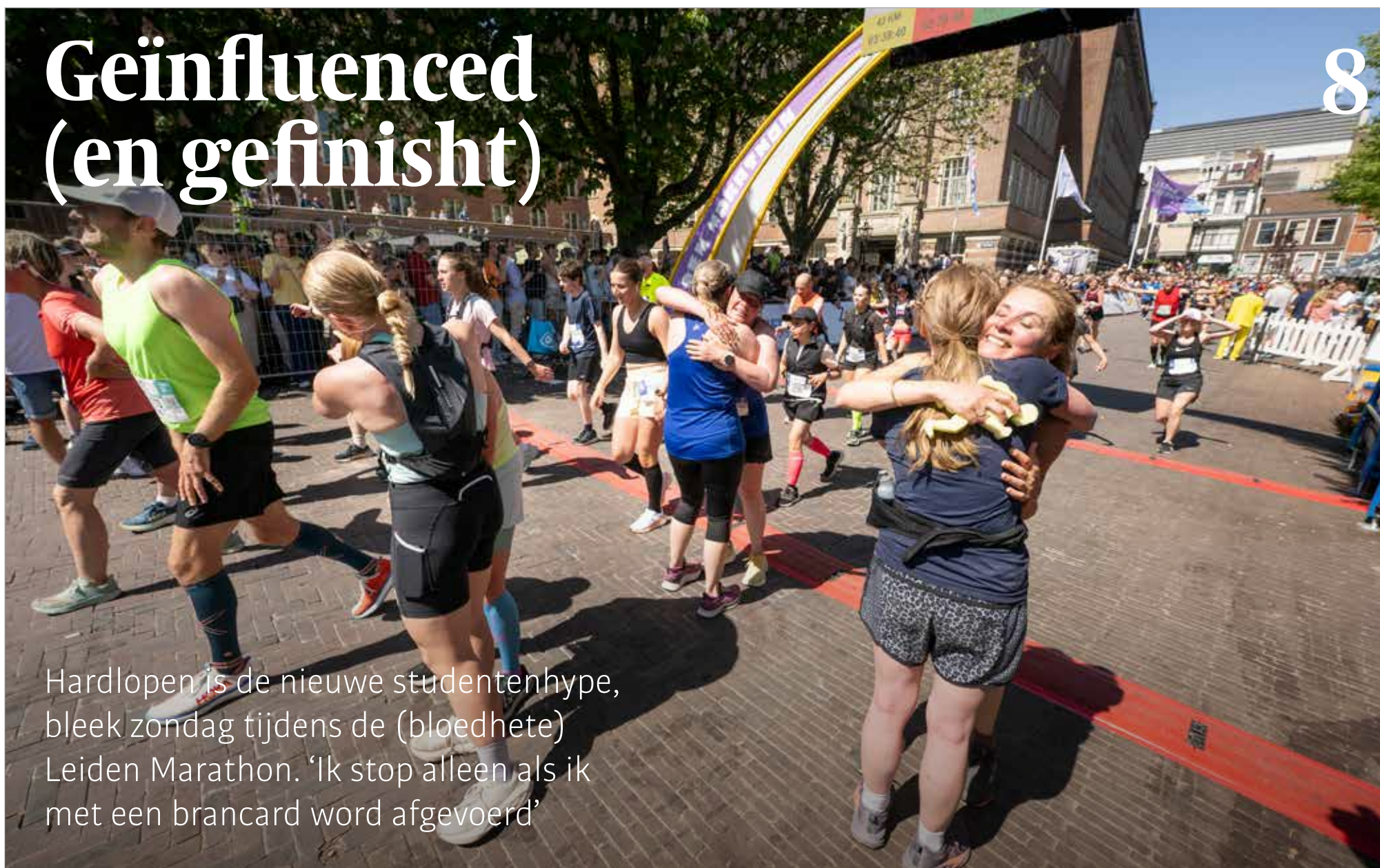

Geïnfloed (en gefinisht)

8

Hardlopen is de nieuwe studentenhype, bleek zondag tijdens de (bloedhete) Leiden Marathon. 'Ik stop alleen als ik met een brancard word afgevoerd'

Hoe oud is het alfabet? Het leek in steen te zijn gebeiteld, maar Willemijn Waal opent de aanval op de theorie dat er rond 800 voor Christus sprake was van een 'alfabetische big bang'. 'Het moet al veel eerder zijn ingevoerd'

12

2

Lipsius op slot Niet demonstranten, maar beveiligers barricaderen het gebouw

4

'Chaos en onzekerheid' Honours Academy en ACAP treuren om forse bezuinigingen

FSW wil af van naam Pieter de la Court, wellicht prijsvraag

De Faculteit Sociale Wetenschappen wil de naam van het Pieter de la Court-gebouw veranderen. ‘Heldenverering is vandaag de dag te ingewikkeld geworden.’

DOOR ELSE VAN DER STEEG

De naam draagt niet bij aan ‘de diverse en inclusieve kennissgemeenschap’ die fsw wil zijn, schrijft het faculteitsbestuur in een voorgenomen besluit. Aanleiding tot de naamsverandering is het opiniestuk ‘Was Pieter de la Court wel een “vrijdenker”?’ van universitair docent geschiedenis Karwan Fatah-Black en vakdidacticus Maatschappijleer aan het iCLON Arthur Pormes in *Mare* van 28 november 2022. In dat artikel beschrijven zij de rol van De la Court in de West-Indische Compagnie, die zich in die tijd vrijwel alleen met slavenhandel bezighield. Ook leggen ze uit dat de quote die naast het naar hem vernoemde gebouw prijkt – ‘Gelukkig is degene die niemands slaaf en niemands tiran wil zijn’ – niet slaat op de koloniale slavernij maar op politieke overheersing. Na publicatie is het faculteitsbestuur in gesprek gegaan met verschillende partijen, onder wie de auteurs van het stuk, staat in het voorstel. ‘In dit gesprek schetsten de schrijvers een beeld van hun onderzoek naar de lakenhandel van Pieter de la Court, zijn betrokkenheid bij de West-Indische Compagnie als aandeelhouder en toehoorder bij de vergadering van de Heren Negen en zijn betrokkenheid bij de slavenhandel. Daarnaast lichten zij de betekenis toe van het bovengenoemde citaat van Pieter de la Court, die vanuit het tijdperk van de zeventiende eeuw moet worden geïnterpreteerd als een uitspraak over politieke tirannie (slaaf-tiran), niet over koloniale slavernij (slaaf-meester). ‘In ons huidige tijdsgewricht roept dit een aantal vragen op; over de naam van ons gebouw, de plaqueette op de buitenmuur met het genoemde citaat en het jaarlijks uitreiken van de Pieter de la Court-penning door de faculteit aan studenten, onder andere voor initiatieven op het gebied van diversiteit en inclusiviteit’. Het faculteitsbestuur hoopt dat het voorgenomen besluit voor de zomer aan het college van bestuur wordt voorgelegd. ‘De beslissing ligt uiteindelijk bij het college’, licht bestuurssecretaris Jordi van Kerkum toe. ‘We zijn nu bezig met het plan van aanpak en hierover in contact met onder andere Vastgoed en het UfB. Er wordt een impactanalyse gedaan: alle naambordjes moeten worden gewijzigd, de bewegwijzering ook. We moeten daarbij ook letten op de huidige financiële situatie.’ Wat de nieuwe naam wordt, is nog niet bekend. Het faculteitsbestuur stelt voor om hiervoor een universiteitsbrede prijsvraag uit te schrijven. Maar, benadrukt Van Kerkum, dat is pas de volgende fase van het proces. Het plan van aanpak moet eerst worden afgemaakt, waarna het voorstel nog door het college van bestuur moet worden goedgekeurd. Een prijsvraag zou dan na de zomer worden uitgeschreven. In het voorgenomen besluit stelt het bestuur wel voor om geen persoonsnaam te selecteren voor het gebouw. Van Kerkum: ‘Dat is ook aan het college van bestuur. Het is in Leiden traditie om gebouwen te noemen naar personen. Maar misschien is heldenverering vandaag de dag te ingewikkeld geworden.’

Laat je het knetteren? Of sluit je de poorten en knuppel je studenten neer?

Ik ben al zo’n jaar of acht actief bij woinActie, een actiegroep die zich inzet voor een betere universiteit voor medewerkers en studenten. We hebben overal een mening over, maar we zijn op de keper beschouwd een stelletje sympathieke nerds, geeks en sukkels zoals ondergetekende. Doorzettingsvermogen is onze kracht, zou ik met een Leidse knipoog willen zeggen. We hebben een grote mond en zijn niet bang, maar we hebben al moeite om te staken, laat staan dat we de universiteit willen platbranden of iets dergelijks. We hebben ons laten horen over structureel overwerk, machtsmisbruik, het gebrek aan democratie aan de universiteit, de strakke hiërarchie – in feite het opmerkelijke feit dat de hedendaagse Nederlandse universiteit Lenins democratisch centralisme uitstekend in de praktijk lijkt te brengen. Daar kan je alles van vinden. En velen doen dat ook, zowel in positieve als negatieve bewoordingen. Hoe het echt heurt, natuurlijk, is om als criticaster de discussie gewoon aan te gaan. Toen ik samen met Ingrid Robeyns en Rens Bod ons pamflet over de universiteit (Veertig stellingen over de wetenschap) publiceerde, was Carel Stolker, onze toenmalige rector en collegevoorzitter (de heilige twee-eenheid), het zeker niet

Zo’n groepje goedbedoelende collega’s kun je negeren, je kunt ze onder druk zetten, je kunt ze, zoals het heurt, in de gelegenheid stellen om met je in discussie te gaan. Of je kunt ze in het geniep in je veiligheidsbeleid verwerken en wel zo:

Welke idioot durfde in het geniep dit gezagsgeile proza te schrijven?

eens met veel van onze stellingen. Hij haalde echter wel zijn collega’s van de universiteiten waar Ingrid en Rens werken over om met hem van hun persoonlijke budgetten ons boek open access te maken, wat zeker voor een publicatie bij een commerciële uitgeverij bijzonder is. Dat het in Leiden ‘mag knetteren’ tussen verschillende opinies, zoals Stolker in zijn diesrede van 2018 zei, zijn mooie en ook nodige woorden, maar volledig betekenisloos als er geen daden achter staan die de woorden substantie geven. Veertig stellingen over de wetenschap vrijelijk beschikbaar maken voor zo’n beetje de hele wereld terwijl je er zelf echt anders over denk, gaf substantie aan de knetterwoorden. Het kan ook anders. Je kunt ook een strategisch plan opstellen met mooie woorden: verbindend, vernieuwend, verantwoordelijk, vrij in het bolwerk van vrijheid dat Leiden heet. Laat er nu in dat bolwerk van vrijheid ook leden van de academische gemeenschap zijn die zich wat minder kunnen vinden in deze mooie woorden. Die eigen ideeën hebben hoe een universiteit eruit moet zien. Die het verontrustend vinden als de notie van de universiteit als bedrijf leidt tot het in elkaar knuppelen van studenten. Die liever een platte organisatie willen met een minimum aan hiërarchie in plaats van Leningrad aan de Rijn. Die samen al jaren een vriendelijke actiegroep vormen en oproepen om de universiteit te democratiseren.

Anti-institutioneel extremisme: Dat de in het dreigingsbeeld beschreven gevaren onze universiteit niet voorbijgaan mag inmiddels duidelijk zijn. Bijvoorbeeld anti-institutioneel extremisme kan de Universiteit Leiden ook zomaar raken en doet dat al: “Het anti-institutioneel extremisme vormt vooral een bedreiging voor de democratische rechtsorde. Daarnaast is er sprake van een mogelijke geweldsdreiging.” Te denken valt aan de actiegroepen die bij voortduur het interne gezag in de universiteit aanvallend met de oproep om de universiteit te democratiseren, het cvb af te schaffen, de universiteit “om te keren” en andere vergelijkbare oproepen gericht tegen het gezag.

Ik weet niet welke Vollidiot verantwoordelijk is voor het bovenstaande stukje gezagsgeile proza dat onlangs opdook na een woo-verzoek over het beveiligingsbeleid. Maar hij of zij, al dan niet undercover want dit is Leiden, is duidelijk nooit aanwezig geweest bij een overigens gewoon voor een ieder toegankelijke vergadering van woinActie. Die zijn leuk en er wordt gelachen en niet opgeroepen tot geweld. De man echter (het zal wel weer een man geweest zijn) verbindt hier een volledig geweldloze actiegroep met anti-institutioneel extremisme. Hij karakteriseert op toegegeven vernieuwende wijze “de oproep om de universiteit te democratiseren” met het aanvallen van het interne gezag (eng woord in deze context) van de universiteit, verantwoordt dat vervolgens met een verwijzing naar een “mogelijke geweldsdreiging” en is dan zo vrij om dit stukje vitriool te laten dienen als basis voor het veiligheidsbeleid van het bolwerk van vrijheid. Ik heb het strategisch plan al die tijd verkeerd begrepen geloof ik. Maar bekijk het maar, ik blijf nu helemaal “het interne gezag in de universiteit aanvallen met de oproep de universiteit te democratiseren” en “het cvb af te schaffen.” Want zo kun je niet blijven. Het bolwerk van vrijheid heeft zijn poorten gesloten. Ik was erbij toen het gebeurde, maar ook ik kon het niet tegenhouden, geweldloze sukkel die ik ben.

Remco Breuker is hoogleraar Koreastudies

Het Lipsius gaat op slot. ‘Anders zijn de rapen gaar’

Ruim honderd demonstranten protesteerden dinsdagmiddag tijdens een walk out tegen de universitaire banden met Israëlische instituten en het politiegeweld tegen studenten. Nieuw: deze keer barricadeerden niet activisten maar beveiligers een gebouw.

DOOR SEBASTIAAN VAN LOOSBROEK

‘FROM THE RIVER TO THE SEA! END THE COMPLICITY!’ Het is dinsdagmiddag 13 uur als in de volle zon ruim honderd studenten en enkele medewerkers zich verzamelen voor de ingang van het Lipsius. Ze doen mee aan een walk out, georganiseerd door actiegroep Students for Palestine. Zij eisen dat het college van bestuur – net zoals de universiteiten van Tilburg en Nijmegen – per direct alle banden met Israëlische instituten verbreekt. Daarnaast dient de walk out als protest tegen het politiegeweld tijdens een Pro Palestina-demonstratie vorige week in Den Haag, waarbij agenten herhaaldelijk met hun wapenstok op de hoofden van betogers sloegen. Vijf demonstranten raakten bewusteloos en ongeveer twintig werden behandeld aan verwondingen. Opvallend is dat bij de walk out weinig politie is te zien. ‘NO TIES TO STOLEN LAND!’ Onder begeleiding van trompettist en Leids hoogleraar experimentele natuurkunde Tjerk Oosterkamp staan de demonstranten te zingen. ‘WE, WE WILL NOT REST! FUCK YOUR RESEARCH, JUST DIVEST!’ Het geduld is op, zegt een activist die de menigte door een megafoon toespreekt. Het college blijft weigeren de banden met Israël te verbreken, en dat betekent dat de universiteit medeplichtig is aan etnische zuivering en genocide. Maar in plaats van daar iets aan te doen, richt het be-

stuur onterecht het vizier op de demonstranten, stelt de activist. Zo is gezichtsbedekkende kleding dragen verboden, moet iedere demonstrant identificeerbaar zijn en schakelt de universiteit de politie in om bezette gebouwen van demonstranten te ontdoen. ‘De universiteit is niet in voor dialoog, maar voor repressie!’ ‘SHAAAME!’ scandeert de menigte. Na een half uur loopt de stoet via het Rapenburg naar het Bestuursbureau op Rapenburg 70, waar ze verder gaan met scanderen. Enkele medewerkers hangen er uit de ramen. ‘Jullie doen goed werk’, spreekt Oosterkamp de menigte toe. ‘Jullie activisme is succesvol, massaal en gewelddoos. Ik moedig jullie aan groter te worden, want activisme vergt uithoudingsvermogen. Daarom ben ik hier: om jullie een hart onder de riem te steken.’ Luid applaus volgt. Toch wil hij het zijdelings ook opnemen voor het college van bestuur. ‘Het is niet makkelijk om lid van het college te zijn, omdat de baan veel politiekier is geworden. De maatschappij functioneert niet meer goed genoeg om de ivoren toren van de academie gescheiden te houden van de samenleving.’ Desalniettemin heeft het college werk te doen, betoogt hij. ‘Samen met de universiteit moeten we de banden verbreken.’ Ook stipt hij kort het politiegeweld van vorige week aan. ‘Jullie zijn mijn studenten. Ik kan niet accepteren dat de politie mijn studenten in elkaar slaat.’ Wederom klinkt luid applaus. ‘LU, LU YOU CAN’T HIDE! WE JUDGE YOU IN GENOCIDE!’ Op de terugweg naar het Lipsius zingen de studenten: ‘LU SCHANDE! BLOED AAN JE HANDEN!’ Eenmaal aangekomen lopen de voorste rijen met gehaakte armen naar de hoofdingang. Beveiligers en receptionisten zien het gebeuren, weigeren ineens iedereen de toegang tot het gebouw en duwen de demonstranten terug het plein op. Er ontstaat een kort opstootje, waarna beveiligers een houten balk dwars tegen de schuifdeur plaatsen zodat die niet meer open kan. Binnen staat een medewerkster uitdagend dansbewegingen te maken op het gescandeerd van de demonstranten. Een rondje om het gebouw leert dat ook de andere ingangen zijn afgesloten. De menigte roept meermaals ‘SHAAAME!’ en besluit op het plein nog een kwartier verder te zingen. Studenten en medewerkers die het Lipsius in willen (‘Ik wil iets uit mijn kluisje pakken’) doen hun best bij een beveiligers. ‘Als ik het nu opendoe, zijn de rapen gaar’, zegt hij. Kort daarna, rond 14.40 uur, loopt de demonstratie vreedzaam ten einde. Universiteitswoordvoerder Caroline van Overbeeke meldt dat het Lipsius vanaf 15.30 weer is opengegaan.

Petitie: ‘Zoek dialoog op en stop met repressie en politiegeweld’

Ruim honderd stafleden van de Universiteit Leiden roepen in een petitie aan het college van bestuur op in gesprek te gaan met demonstrerende medewerkers en studenten, ‘zodat we samen actie kunnen ondernemen voor een vrijer, veiliger en rechtvaardiger universiteitsleven voor ons allemaal’. De briefschrijvers maken zich zorgen om de ‘staat van vrijheid aan onze universiteit’. Ze verwijten het college dat zij, in reactie op herhaaldelijke oproepen tot een academische boycot, alleen maar een commissie heeft opgesteld, ‘die een jaar de tijd heeft genomen om te concluderen dat er een nieuwe commissie moet komen’. De schrijvers noemen dat ‘flagrant uitstel van verantwoordelijkheid’ die ‘terecht woede wekt’. Medewerkers en studenten zijn ‘op allerlei manieren tegengewerkt en onderdrukt’, schrijven ze. ‘Van het blokkeren of uitstellen van zaalreserveringen, tot het verwijderen van posters, van studenten die geprofileerd en geschaduwd werden door undercover beveiligers tot demonstranten die door de politie werden geslagen en hardhandig gearresteerd, op uitnodiging van de universiteit, zoals afgelopen dinsdag gebeurde.’ De universiteit zegt dat demonstreren altijd mag, maar wel volgens bepaalde huisregels. ‘De realiteit is dat uw huisregels gebruikt zijn om studenten en medewerkers te criminaliseren die zich inzetten voor een opener en gelijkwaardiger universiteit’, aldus de medewerkers. ‘Uw beveiligingsafdeling ziet het allemaal als extremistische bedreiging. Deze criminalisering volgt een bredere trend die is ingezet door extreemrechtse regeringen, in Nederland en elders, waar universiteiten, als bastions van vrijheid, zich tegen zouden moeten verzetten.’ Volgens de auteurs valt de universiteit ‘herhaaldelijk terug op repressie en politiegeweld’. Zij willen dan ook met het college in gesprek om hier verandering in te brengen.

Tijdens de honours-class 'Kijken is de (genees) kunst' krijgen studenten colleges over geneeskunde, architectuur, kunsthistorie, filosofie én leren ze boetseren

Halvereren Honours Academy ‘doet pijn’

Het bestuur van de Honours Academy is geschrokken van een zware bezuinigingsmaatregel: binnen vier jaar tijd krimpt de begroting van vier naar twee miljoen. ‘Er moeten pijnlijke keuzes worden gemaakt. We weten alleen nog niet welke.’

DOOR VINCENT BONGERS
FOTO MARC DE HAAN

Om de bezuinigingen van het kabinet op te vangen, moet de universiteit dertig miljoen besparen. Een van de slachtoffers is het honours-onderwijs waar studenten en scholieren extra programma's kunnen volgen. Het college gaat in vier jaar tijd de omvang daarvan met 50 procent afbouwen. 'De korting heeft betrekking op alles wat met het honours-onderwijs te maken heeft', vertelt onderwijsdirecteur Eline Bergijk in de Oude Sterrewacht waar de centrale organisatie van de Honours Academy is gevestigd. 'Het omvat de inzet hier, maar ook de coördinatie op faculteiten en van de docenten. In totaal wordt vier miljoen euro per jaar uiteindelijk teruggebracht tot twee miljoen.'

Wat doet de Honours Academy precies?
Jacobijn Gussekloo, *dean* en hoogleraar eerstelijns-

geneeskunde: 'Het onderwijs wordt georganiseerd door de faculteiten en de Honours Academy. Dit betekent dat medewerkers door de hele universiteit verspreid zijn. Meer dan tweeduizend studenten en leerlingen van het voortgezet onderwijs volgen onze programma's.' Alexa de Groot, student internationale betrekkingen en assessor van de Academy: 'Je kunt naast je studie een interdisciplinair verbredend traject doen. Ik zit in mijn tweede jaar van mijn bachelor en volg de honours track van Sociale Wetenschappen. Je komt met studenten van andere opleidingen in contact en stapt uit de bubbel van je reguliere studie. Dat is heel waardevol.' Bergijk: 'Wij zijn eigenlijk een grote netwerkorganisatie met een kleine, coördinerende staf. Specifiek voor het bachelor honours-college hebben we ook nog coördinatoren bij de faculteiten zitten. Voor de andere programma's regelen we het hier.'

Waren jullie verrast door de bezuinigingen?

Bergijk: 'Nee. Wel door de hoogte van de korting.' Gussekloo: 'Dat het vijftig procent werd, was een schok. Het honours-onderwijs is een prachtige kers op een goede taart. Die kers is mooi en groot, maar je hebt hem niet nodig om aan de eisen van het ministerie op het gebied van onderwijs te voldoen.' De Groot: 'Studenten waarderen het onderwijs heel erg, dan is het niet leuk als er een deel van het budget afgaat.' Bergijk: 'De universiteit wordt een bezuiniging opgelegd en wij snappen dat wij daar een steentje aan bij moeten dragen.'

Dit is een flinke steen.

Bergijk: 'Een grote kei en dat doet erg pijn. We gaan al onze energie erin steken om mooi honours-onderwijs te blijven verzorgen. Dat moet met de helft van het budget, dus er moeten pijnlijke keuzes worden gemaakt.'

Zoals?

Gussekloo: 'Daar moeten we nu over na gaan denken. We kunnen efficiënter gaan werken, maar dat levert geen vijftig procent reductie op. Het is nu aan het college, dat moet bepalen wat we echt moeten behouden als uitgangspunt van het nieuwe onderwijsaanbod. Als we dat weten, gaan we dat de komende maanden uitwerken. 'In het stuk van de commissie Andere Tijden die voorstellen voor besparingen deed, staat dat het honours-onderwijs echt belangrijk is voor studenten en goed voor het profiel van de universiteit. Daar zijn we trots op. Er waren drie mogelijkheden in dat stuk: het helemaal laten zoals het is, reductie of helemaal stoppen. Het is een zware klap. En aan de andere kant is het heel waardevol dat we straks nog twee miljoen mogen besteden aan dit mooie werk.' Bergijk: 'Het college van bestuur is hierheen gekomen om het persoonlijk aan het team te vertellen, dat vind ik heel netjes. Dat was natuurlijk een emotionele bijeenkomst.' Gussekloo: 'Ik vind dat het college dit op een nette manier gedaan heeft. Het is niet over ons uitgestort met de boodschap: "Zoek het verder maar zelf uit." Er zijn ook allerlei universitaire diensten bereid om mee te denken hoe het verder moet. Nu lijken we er enigszins rustig onder, maar we hebben ook gedacht: dit kan toch niet waar zijn?' Bergijk: 'Wij zijn door alle emoties gegaan.' Gussekloo: 'Het is wel een heel onnatuurlijk proces. Soms realiseer je je heel sterk dat we misschien bepaalde zaken niet meer kunnen doen. Dan voel je weer even: auw, dit doet echt pijn.'

Zijn er medewerkers die hun baan gaan verliezen?

Bergijk: 'Dat weten we niet.' Gussekloo: 'We hebben veel losse en externe docenten die vakken geven. Daar gaan we er minder van nodig hebben. Maar wat de personele consequenties daarvoor zijn, kunnen we nog niet inschatten. Je kunt niet zeggen dat je met de helft van het geld nog maar de helft van de dingen kunt doen, dat is veel te rechtlijnig. 'We zijn blij dat het college het honours-onderwijs voor een deel laat doorgaan. Als je landelijk kijkt, zijn er andere universiteiten die helemaal stoppen met hun Academy, Nijmegen bijvoorbeeld.' Bergijk: 'Wat wel een geruststelling is, is dat studenten die nu een honoustraject volgen dat kunnen afmaken. Dat is door het college toegezegd.'

Bij ACPA heerst ‘chaos en onzekerheid’

Bij de Academy of Creative and Performing Arts (ACPA) heerst teleurstelling over het plan van de universiteit om fors op het instituut te bezuinigen. ‘Wat wij bieden, is uniek in Nederland.’

DOOR ELSE VAN DER STEEG

‘We krijgen reacties van over de hele wereld’, zegt hoogleraar auditieve cultuur Marcel Cobussen. ‘Ze zeggen: “In Nederland leek het zo goed beschermd”.’ Het instituut Academy of Creative and Performing Arts (ACPA) biedt de mogelijkheid om te promoveren in de kunsten: musici, beeldend kunstenaars en vormgevers kunnen onderzoek doen naar de artistieke praktijk. Cobussen: ‘We hebben sinds de start van het programma twintig jaar geleden zo’n negentig promoties afgeleverd.’ Het grootste deel van die promovendi is extern, vertelt universitair hoofddocent Sven Lütticken. Hij is specifiek aangesteld om promovendi te begeleiden en geeft dus ook geen vakken. ‘Maar mijn salaris wordt betaald door de Hogeschool der Kunsten in Den Haag. Dat is onderdeel van de samenwerking. Voor de universiteit werk ik dus eigenlijk voor nop.’ ‘In gesprekken voeren we ook op dat we in principe kostenneutraal zijn bij het ACPA’, vervolgt hij. ‘We krijgen dan terug dat we wel een paar kantoren gebruiken en bij wijze van spreken zeep van de universiteit gebruiken als we naar de wc gaan. Als het daar om gaat, waar hebben we het dan over?’ Onder ACPA vallen wel de relatief dure programma's Practicum Musicae (PM) en Practicum Artium (PA), die met het bezuinigingsbesluit helemaal geschrapt dreigen te worden. PM-docent viool Liesbeth Ackermans startte een petitie, die inmiddels ruim 1800 keer is ondertekend. ‘Het raakt me echt’, vertelt ze. ‘Ik vind het dood- en doodzonde. Dit zijn muzikanten die in alle hoeken van het land aan de samenleving bouwen. Ze studeren geneeskunde, wiskunde, rechten, noem maar op.’ ‘Ik snap dat het programma duur is, maar misschien kan het in een afgeslankte vorm deze tijden doorkomen zodat we het niet laten verdwijnen. Bijvoorbeeld 60 studenten toelaten, in plaats van de huidige 75.’ Masterstudent sterrenkunde Lisanne van Veenen volgde het programma. ‘PM creëert een verbinding tussen het conservatorium en samenleving. Anders hou je alleen een conservatoriumbubbelje over. We hebben juist een bestuiving met de samenleving nodig, zo houd je die muziek in leven.’ ‘Ik had het er toevallig laatst met andere PM'ers over dat andere conservatoria dit ook zouden moeten doen. En dan hoor je nu dat het waarschijnlijk wordt geschrapt. Ik ken heel veel studenten die speciaal naar Leiden zijn gekomen om dit programma

te doen, want het is uniek. Je haalt zo als universiteit je identiteit weg. Ik heb er qua persoonlijke ontwikkeling veel aan gehad. Je wordt zelfstandiger, focust je op eigen inzicht en ideeën. Die denkwijze, daar heb je overal wat aan.’ Cobussen: ‘Ons instituut is maatschappelijk relevant. Vanuit mijn werk in auditieve cultuur geef ik geluidsadvies aan onder andere de gemeentes Rotterdam en Amersfoort, aan Schiphol over geluidsoverlast in de omgeving en aan het Ministerie van Defensie.’ Lütticken: ‘De universiteit heeft traditioneel Geesteswetenschappen als faculteit: kunst, literatuur, etcetera. Het ACPA richt zich niet alleen op onderzoek over de kunst, maar ook op onderzoek *in* de kunst. Dat creëert een andere connectie met de artistieke praktijk en de samenleving.’ Er heerst nu veel onzekerheid binnen het instituut over wat er gaat gebeuren. Volgens de universiteit zal de financiering worden ‘afgebouwd’ en ‘de huidige gemeenschappelijke regeling tussen Leiden en de Hogeschool der Kunsten Den Haag niet worden verlengd’. Lütticken: ‘Het bestuur is achter de schermen hard

‘Je zou hopen dat juist een universiteit denkt: dit moeten we koesteren’

aan het werk, maar de berichtgeving vanuit het college van bestuur was niet duidelijk. Dat creëert chaos en onzekerheid, voor stafleden en met name voor promovendi. Internationaal vraagt men zich ook af: wat gebeurt hier? Dat zo'n instituut wordt gesloten, dat komt als een shock. Dit is niet goed voor de reputatie van universiteit.’ Cobussen: ‘Met de hedendaagse politieke wind, heeft kunst en cultuur het al enorm moeilijk. Je zou hopen dat een groot instituut als een universiteit denkt: dit moeten we koesteren. Er wordt al zoveel afgebroken, de financiële middelen voor kunst en cultuur zijn al zo beperkt en het wordt alleen maar erger. Dan hoop je dat een universiteit pal gaat staan voor normen en waarden uit de kunst die al zo zwaar onder vuur liggen. Laat ze niet aan hun lot over.’ Dat beaamt Ackermans: ‘Het is voor de kunst en cultuur een heel guur klimaat op het moment, terwijl muziek juist voor verbinding kan zorgen in een gepolariseerde samenleving. Wat zegt het over een land als we zeggen: “muziek is niet nodig”?’

Herta Mohr-gebouw krijgt van de gebruikers ‘een magere voldoende’

Medewerkers van het Herta Mohr-gebouw zijn niet tevreden over de vindbaarheid in het gebouw en de klimaat-beheersing in de kamers. Ook de mogelijkheid om ongestoord te kunnen werken laat te wensen over.

DOOR SEBASTIAAN VAN LOOSBROEK

Dat blijkt uit de resultaten van een enquête onder medewerkers van het vorig jaar in gebruik genomen gebouw. De vragenlijst werd gestuurd naar 164 medewerkers en is door 92 van hen ingevuld. Naast het faculteitsbureau werkt er personeel van LIAS, KITIV, ASCI en IAS. Medewerkers zijn het minst tevreden over het binnenklimaat. Zij geven een schamele 4,3 voor de mogelijkheid zelf het klimaat te regelen en ook over de temperatuur in het gebouw zijn de medewerkers ontevreden (4,9). De verlichting krijgt een krappe voldoende (5,5) en de luchtkwaliteit een 6,4. Medewerkers vinden de medewerkers de vindbaarheid in het gebouw erg matig (5,5) en ervaren ze weinig privacy (5,8). Ook de mogelijkheid om geconcentreerd te kunnen werken is met een 6,2 aan de lage kant. Het meest enthousiast zijn respondenten over het aantal beschikbare werkplekken (7,7), de ICT-voorzieningen (7) en het reserveren van vergaderruimtes (7,1). Ook vinden ze hun werkplek schoon (7,3) en ervaren ze het gebouw als open en transparant (6,9). De resultaten werden onlangs in de faculteitsraad besproken. Daar klonk kritiek op de uitkomsten en op de manier waarop die zijn voorgesteld. Zo staat in de memo onder het kopje ‘Waar zijn respondenten tevreden over?’ de score van 6,2 voor de mo-

gelijkheid geconcentreerd te kunnen werken. Voorzitter van de faculteitsraad Susan van Grol: ‘Dat wijst niet echt op tevredenheid, dat is een magere voldoende.’ ‘Scores rond de 7 vindt men blijkbaar hoog genoeg, maar moeten we niet streven naar een hoger cijfer?’ vroeg raadslid Nicole van Os. ‘Er zitten ook dingen onder de zes. Laten we een beetje ambitieus zijn: niet alleen kijken naar wat goed genoeg is, maar ook wat er beter kan.’ Bestuurslid Saskia Goedhard noemde zelf nog dat de 5,5 voor de vindbaarheid in het gebouw ‘niet zo hoog’ is. ‘We gaan kijken hoe we dat kunnen verbeteren.’ In de memo staan ook nog andere verbeterpunten waar het bestuur mee aan de slag gaat. Zo moeten de temperatuurregeling en ventilatie worden verbeterd. ‘De huidige temperatuurverschillen zijn te groot en moeten worden geoptimaliseerd. Samen met vastgoed, de installateur en de ontwerpers onderzoeken we hoe de installatie beter kan functioneren’, staat in de memo. Van Grol had nog een ander punt. Op de eerste verdieping staan twee belcellen, maar slechts twaalf procent van de respondenten gebruikt die weleens. Die zijn echter uitsluitend te reserveren voor medewerkers. ‘Is er een mogelijkheid om die ook open te stellen voor studenten? Ik loop er op de universiteit weleens tegenaan dat ik moet bellen maar geen geschikte plek heb om rustig te kunnen vergaderen. Of je gaat op een plek zitten waar je stil moet zijn, en dan stoort je de anderen. Of je zit op een plek waar je vrijuit mag praten, maar daar is dan veel achtergrondrumor.’ ‘Ik heb liever dat ze worden gebruikt, dan dat ze leegstaan’, antwoordde Goedhard. ‘We gaan kijken of we dat kunnen uitbreiden.’

Bomen planten lijkt onschuldig, maar Israël gebruik het als wapen om bedoeïenen uit de Negev-woestijn te verdrijven, aldus antropoloog Erella Grassiani. ‘Het is een manier om land in te pikken en gemeenschappen uit elkaar te spelen.’

DOOR VINCENT BONGERS
FOTO EMANUEL YELLIN

Huisje, boompje, weg huisje

Begin januari 2022 reden medewerkers van het Joods Nationaal Fonds (JNF) naar de Negev-woestijn in het zuiden van Israël. Ze begonnen bomen te planten. Een onschuldig aandoende activiteit op het eerste gezicht. De jonge boompjes waren echter brandstof voor protest, rellen en geweld. In de Negev, Naqab in het Arabisch, leven namelijk islamitische bedoeïenen. Zij zijn Israëliisch burger, een deel van hen woont in kleine nederzettingen in de woestijn. De bedoeïenen zien het gebied waar de bomen worden geplant als hun leefgebied met een specifiek ecosysteem. Ze claimen ook bezit van een deel van de grond, de staat erkent die claim niet. Protesterende bedoeïenen die zich verzetten tegen de aanplant werden opgepakt. ‘Tieners staken een auto van een journalist in brand en gooiden stenen naar een passerende trein’, schreef *The Times of Israel*. De overheid wil eigenlijk dat de bedoeïenen daar helemaal daar niet meer hebben en ze verplaatsen naar steden. ‘De bedoeïenen worden op verschillende manieren bedreigd door de overheid’, zegt antropoloog Erella Grassiani, universitair hoofddocent aan de Universiteit van Amsterdam, maandag tijdens een lezing in het Pieter de

la Court-gebouw. ‘De staat Israël erkent veel van hun nederzettingen niet. Veel van de provisorische huisjes worden door het leger verwijderd.’ Een van de nederzettingen is Al-Araqeeb, op de plek waar het dorpje stond, groeit nu een bos. ‘Het plaatsje is door de Israëliërs meer dan tweehonderd keer met de grond gelijk gemaakt. Elke keer als er wat tenten of geïmproviseerde huisjes worden geplaatst, komt de politie en vernielt alles weer.’ Grassiani is van Israëliisch-Nederlandse afkomst, expert in nationalisme en militarisme in Israël en analyseert hoe de staat en maatschappelijke organisaties bosbouw als nationalistisch wapen gebruiken. ‘Bomen planten of juist ontwortelen is een manier om land in te pikken en gemeenschappen uit elkaar te drijven.’ In de Westelijke Jordaanoever hakken kolonisten met hulp van het leger olijfbomen van Palestijnse boeren om. Ze dempen waterputten om landbouw onmogelijk te maken. ‘In de Negev worden bomen geplant om het leven te verstoren. Het is maar een stuk gereedschap in de gereedschapskist om land af te pakken, van Palestijnen of in dit geval bedoeïenen. Waterpijpen, wegen en elektriciteit in de woestijn worden allemaal aangelegd om de dorpjes van de bedoeïenen heen.’

Het JNF is de grootste speler als het gaat om bomen planten, vertelt Grassiani. ‘Het is een semipublieke organisatie die verantwoordelijk is voor de bossen en parken in Israël. Volgens de organisatie zelf hebben ze meer dan 250 miljoen bomen geplant. JNF heeft 13 procent van het land in Israël in bezit.’ Er zijn allerlei private organisaties en zionistische ngo’s die steeds meer invloed krijgen. ‘Regavim is een voorbeeld van een zeer rechtse en racistische kolonistenorganisatie. In zijn boek *Bedouistan* schildert Meir Deutsch, de directeur policy and government relations van Rega-

‘Het plaatsje Al-Araqeeb is al meer dan tweehonderd keer met de grond gelijk gemaakt’

Een verwoest huis in Al-Araqeeb

Zij wilde niet aan het handje lopen

De nalatenschap van de beroemde Indonesische feminist Kartini is vaak misbruikt, vinden samenstellers van een brievenbundel. ‘Ze wist dat ze zichzelf moest opofferen.’

DOOR ELSE VAN DER STEEG

Raden Ajeng Kartini (1879-1904) geldt in Indonesië als een nationale held, een iconische feminist die al op jonge leeftijd kritiek uitte op het Javaanse feodale systeem en de koloniale overheersing. Haar geboortedag (21 april) werd in 1964 door president Soekarno uitgeroepen tot nationale feestdag. En toch was Feba Sukmana, zelf op Java geboren en opgegroeid, nooit bijzonder geïnteresseerd in deze vrouw. ‘Ze werd in Indonesië gepresenteerd als aristocratische Javaanse vrouw en geportretteerd als onderdanig, zacht. Echt dat vrouwelijke stereotype. Daar kon ik me niet aan relateren.’ Dat veranderde pas toen Sukmana in 2015 een opdracht kreeg van een Indonesische krant om een stuk te schrijven over Kartini. ‘Ik ging naar de Leidse universiteitsbibliotheek om haar originele brieven te lezen en ontdekte: volgens mij is de echte Kartini helemaal niet de Kartini die ik kende.’ Sukmana stelde samen met Lara Nuberg een brievenbundel samen waarover ze donderdag samen een lezing geven. Met het boek, dat volgend jaar ook in Indonesië verschijnt, willen ze Kartini’s authentieke stem laten horen. ‘Ieder jaar verschijnen er biografieën’, zegt Sukmana. ‘Maar dat zijn nooit boeken met haar eigen stem. Er zit altijd framing in van anderen die haar leven interpreteren.’ Dat begon al enkele jaren na haar dood. De directeur van Onderwijs, Eeredienst en Nijverheid in de kolonie, Jacques Henry Abandanon, bundelde in 1911 een aantal brieven. Hij was bevriend met Kartini en haar gezin. Kartini correspondeerde veel met zijn vrouw, Rosa. Nuberg: ‘Hij zette het beeld neer van een meisje dat zich vrij wilde vechten met name van de Javaanse aristocratische gewoontes en het patriarchaat. Iemand die Europa als lichtend voorbeeld zag en dus eigenlijk ook daarmee een motivatie bood voor de Nederlandse koloniale overheersing.’ In Indonesië ging het haar nalatenschap niet veel beter af, zegt Sukmana. ‘In 1964 werd ze benoemd als nationale heldin door Soekarno. Maar onder de militaire dictatuur van Soeharto werden alle feministische vrouwelijke denkers uit het publiek geheugen gewist. Het beeld van Kartini werd omgevormd tot een voorbeeld van staatsbijsme. *Ibu* is Indonesisch voor moeder, dus het beeld van een gedomesticeerde, bescheiden en zorgzame moeder. Al die stereotypen zijn op haar geplakt om vrouwenemancipatie onder de duim te krijgen.’ ‘Zij was als kind al een rebels meisje’, zegt Nuberg. Haar vader was een progressieve regent die wilde dat Kartini en haar zussen tot hun twaalfde naar school gingen, wat destijds een unicum was. ‘Het was gebruikelijk dat een vrouw het huis pas verliet aan de hand van haar echtgenoot, maar dat was een lot waarmee Kartini zich niet wilde verzoenen.’ Tussen haar twaalfde en zestiende werd ze weliswaar in huis gehouden. ‘Maar ze bleef in contact met de buitenwereld doordat

ze van haar vader mocht lezen en een Nederlandse onderwijzeres mocht ontvangen in huis.’ Kartini wilde dat iedereen onderwijs kon volgen, beginnend bij adellijke vrouwen. Nuberg: ‘Ze dacht: wij zijn de bestuurslaag van Java, dus als wij niet opgeleid zijn, hoe kunnen we dan voor de mensen zorgen? Er moesten vrouwen als voorbeeld dienen, het liefst zij en haar zusjes. Ze hoopte dat daarna andere adellijke families hun dochters naar school zouden sturen, en dan uiteindelijk het hele volk.’ Die progressieve houding zorgde voor wrijving. Een van haar oudere broers pestte haar, omdat ze zich niet hield aan de traditionele Javaanse gebruiken, terwijl ze met een andere broer, die in Leiden studeerde, brieven schreef. Haar oudere zus was het ook niet eens met Kartini’s plan om te gaan studeren, terwijl haar ouders uiteindelijk wel toestemming gaven. De resident van Semarang, een bestuurlijke laag boven de regent, kan dat niet begrijpen. Nuberg: ‘Hij raakt in de war van haar idealen, want hij had over zoiets nog nooit nagedacht. Hij is er tegen, want hij heeft een bepaalde machtsstructuur in stand te houden. Zo bemoeit iedereen zich eigenlijk constant met hoe haar leven eruit moet zien.’ Met de toestemming van haar ouders vraagt Kartini een beurs aan om in Nederland te gaan studeren. Wanneer dat plan mislukt, dient ze een nieuwe aanvraag in voor een studiebeurs voor een opleiding in Batavia. Terwijl ze wacht op goedkeuring, komt er een huwelijksaanzoek binnen van de regent van Rembang. Kartini moet kiezen tussen studeren en daarbij het risico lopen te worden gezien als ongeschikte huwelijkskandidaat, of trouwen en haar droom opgeven. Haar ouders accepteren het aanbod in overleg met Kartini. Ze stelt eisen aan het huwelijk: ze wil een school openen. Sukmana: ‘Als ze was gaan studeren, had dat haar familie-eer geschaad. Uit liefde voor haar familie kiest ze ervoor om toch te trouwen. In haar brieven is Kartini heel pragmatisch. De afweging zal geweest zijn: misschien niet studeren, maar als ik getrouwd ben met een regent heb ik met mijn school meer invloed in de maatschappij om mensen te emanciperen.’ Nuberg: ‘Het laat sterk haar onvrijheid zien. Ze moest de hele tijd navigeren en schipperen tussen allerlei belangen, zowel die van de koloniale overheid en de overheersing als die van het Javaanse feodale en patriarchale systeem.’ Een dag nadat ze het aanbod heeft geaccepteerd, komt het bericht dat haar beursaanvraag om te studeren in Batavia is goedgekeurd. Kartini overlijdt uiteindelijk op 25-jarige leeftijd, vier dagen na de geboorte van haar eerste kind. Ze heeft dan net op het erf van de regentenwoning in Rembang een schooltje opgericht. Nuberg: ‘Ze was uiteindelijk heel erg bezig met hoe ze haar idealen kon bereiken en had allang geaccepteerd dat ze zichzelf daarbij moest opofferen.’

De mooiste brieven van Kartini, Geselecteerd en ingeleid door Lara Nuberg en Feba Sukmana. De Geus, 320 pgs., €23,99
Lezing ‘Kartini: idealist en feminist’, Museum Sophiahof Den Haag, donderdag 15 mei, 19:30 u, toegang gratis, aanmelden via de site van de universiteit

Aan de o.o-biertjes, Strava-kudos en een Insta vol hardloophilmpjes: marathons zijn de nieuwe studenten hype. Mare sprak vier finishers van de Leiden (halve) Marathon. ‘Ik ben compleet geïnfluenced om dit te doen.’

DOOR MARCIËLLE VAN DER KRAAN
FOTO'S TACO VAN DER EB

Nils Nilsen (26): ‘Recht voor mijn neus ging iemand over z’n nek’

Mark de Jongh (24): Ik ben wel echt gaan minderen met alcohol

Algoritmerenners: waarom iedereen een marathon wil lopen

De hittegolven zweven boven het asfalt waarover een onafgebroken stroom aan hardlooschoenen dendert. In de brandende zon, bij 26 graden, rennen zo’n 19.000 deelnemers zondag over het parcours door Leiden en de weilanden en dorpen rondom de stad.

Langs de route moedigen enthousiaste toeschouwers hen aan, spelen bandjes vrolijke muziek, staan kinderen klaar om renners nat te spuiten met waterpistolen of tuinslangen en delen dorpsbewoners vochtige sponzen uit.

Na het halvemarathonpunt, op 21 kilometer, krijgen de meeste deelnemers het zwaar. Links en rechts beginnen ze uit te vallen. ‘Recht voor mijn neus ging iemand over z’n nek’, vertelt Nils Nilsen (26, master strafrecht en war and peace), nadat hij zijn eerste marathon heeft gelopen. ‘Achter mij stortte iemand in elkaar en langs het parcours lagen mensen die gekoeld moesten worden met doeken.’

Ook hij leed onder de hitte. ‘Ik begon echt heel goed, maar na dertig kilometer voel je echt dat die zon begint te branden. Ik begon minder scherp te zien en had zo’n behoefte aan water. Maar ik dacht: ik blijf rennen, ik stop alleen als ik met de brancard word afgevoerd. Toen ik over de finish kwam, kreeg ik allemaal zwarte vlekken voor mijn ogen.’

Caitlyn Kort (23, filosofie) werd ‘panisch’ van alle mensen die om haar heen uitvielen. ‘Ik moest stoppen voor een ambulance die onder begeleiding van de politie over het parcours moest. Later hoorde ik dat iemand is gereanimeerd. Toen ben ik het ook rustiger aan gaan doen, want ik wilde niet naar het ziekenhuis.’

Onder de felle zon tussen de weilanden overwoog ze te stoppen. ‘Ik heb daar even op de grond gezeten. Toen kwam er een EHBO’er langs om te checken hoe het met me ging. Die gaf me een Dextro. “Ik denk dat je het kunt afmaken”, zei hij. “Als je dat niet doet, ga je er spijt van krijgen.” Je hebt gelijk, dacht ik. Dus ik ben opgestaan en heb ‘m uitgelopen, maar kwam zo laat over de finish dat alle medailles op waren.’

Steeds meer studenten ruilen hun borrelschoenen in voor hardlooschoenen, weet Nilsen. ‘Een paar jongens van mijn cordial kwamen met het idee en ik wilde eigenlijk altijd al een marathon rennen. Ik kon natuurlijk niet achterblijven. Daarnaast is de echte feesttijd uit je

‘Ik stop alleen als ik met de brancard word afgevoerd’

studententijd wel een beetje klaar. Studies worden wat serieuzer aangepakt en voor sporten heb je dan ook meer tijd.’

‘Ik deed mee omdat ik een weddenschap met mijn ouders ben aangegaan dat ik een triatlon aankan’, vertelt Mark de Jongh (24, rechten). ‘Ik had eerst echt een hekel aan hardlopen, maar nu loop ik regelmatig met een bestuursgenoot van Grotius, iemand die bestuur na mij heeft gedaan en een vriend en wat gasten uit zijn club bij Minerva. Nu vind ik het echt superleuk.’

Hardlopen is heel hip momenteel, ziet ook Roosmarijn Niesing (23, staats- en bestuursrecht). ‘Ik merk dat echt iedereen nu denkt: ik wil meedoen met een marathon. Ik zit nu ook iedereen te pushen. Het is leuk om te zien hoe mensen geïnspireerd raken.’

‘Dit is ook op mijn pad gekomen omdat het een hype is’, geeft Kort toe. ‘Ik wilde graag een uitdaging en daar paste dit goed bij. Ik ben echt helemaal geïnfluenced door sociale media.’

De Jongh: ‘Je belandt in zo’n fuik en opeens staat je hele Instagram vol met hardloophilmpjes. Dan zie je wat meiden die een marathon rennen en dat stuur je dan door naar je vrienden: zullen wij dat ook doen?’ Ook hardlooppapp Strava, waarop je je vrienden kunt volgen en kudo’s kunt geven voor hun sportieve activiteiten, is een belangrijke aanjager. De Jongh: ‘Doordat je ziet dat vrienden lekker hebben hardgelopen ontstaat er competitiviteit en moet je ook wel een rondje lopen.’

‘Strava is mijn favoriete sociale medium geworden’, vertelt Kort. ‘Ik heb echt zo’n harde kern die altijd kudo’s geeft. Als ik me vervoele tijdens het rennen ging ik vast nadenken over mijn Strava-caption. Als mijn vriend met

Roosmarijn Niesing (23): ‘Ik vind het vet om ergens doorheen te bijten’

‘Zuipen fuckt echt met je herstel. Ik heb het niet gemist’

mij rent zet hij altijd bij zijn run “Met Caitlyn” zodat mensen weten waarom hij zo langzaam heeft gerend.’ Toch kan de app ook ontmoedigend werken, vindt De Jongh. Zelf had hij voor december nooit meer dan zeven kilometer hardgelopen. ‘Ik denk dat iedereen zichzelf tegenkomt in de voorbereiding. Dan zie je iemand op Strava die in heel korte tijd negen kilometer loopt, terwijl jij jezelf net vooruit weet te slepen. Maar uiteindelijk verbaas je je over hoe snel je naar iets toe kunt trainen en loop je opeens gezellig vijftien kilometer met je vrienden. Dat kan als je consistent blijft trainen.’

Nilsen, die twee studies volgt, had desondanks geen moeite om tijd vrij te maken voor zijn trainingen. ‘Ik heb voor beide masters niet megavaak college. En ik heb gelukkig zeer weinig slaap nodig en zit altijd vol energie. Dus na college deed ik een drie uur durende loop tot het avondeten, dan kwam ik even bij en dan ging ik tot een uur of één ’s nachts door met studeren. Verder ben ik vooral gaan rennen op de momenten dat ik me niet fit voelde, dus als ik een beetje brak was, zodat ik vooral op het mentale aspect kon trainen. Je moet die marathon namelijk ook uitlopen als je je niet goed voelt.’

Anderen verruilden drank op borrelavonden juist voor o.o-biertjes. ‘Ik ben wel echt gaan minderen met alcohol’, vertelt De Jongh. ‘Ik zit bij Njord en daar is het sowieso wel normaal om een avondje niet te drinken.’ ‘Ik heb het drinken niet eens echt gemist’, vertelt Kort. ‘Ik was sowieso al niet zo’n grote speler, maar dat zuipen fuckt echt met je herstel. Ik heb echt ontdekt dat wanneer je een o.o-biertje neemt dat gewoon dezelfde vibe heeft wanneer je drankjes gaat doen. Een colaatje vind ik dan net weer anders staan.’

Die voorbereiding wierp zijn vruchten af: alle vier haalden de finish van hun eerste hardloopevenement. ‘Alle mensen om mij heen hebben me er doorheen gesleept’, vertelt Niesing. ‘Dorpsbewoners die water uitdeelden, vrienden en familie die de laatste kilometers hebben meegefiets. Je voelt je zo slecht en je zit er zo doorheen. Je wilt echt niet meer en dan staan er zoveel mensen te juichen en te schreeuwen dat je door moet gaan. Dat is heel speciaal.’

‘Ik had het echt niet zonder alle support gekund’, zegt Nilsen. ‘De kramp maakt zich meester over je benen en gek genoeg ook over je armen. Ik kon echt niet meer, maar de support trok mij over de finishlijn.’

De Jongh: ‘De sfeer was heel energiek. De mensen in de dorpen maakten er echt een feestje van. Het leek wel hun uitje van het jaar. Overal speelden bandjes en mensen hadden tuinsproeiers en tuinslangen aangezet en zelfs eigen waterposten gemaakt. Dankzij hen was het goed te doen en heb ik het geen moment te warm gehad. En door vrienden en familie bij de finish kreeg ik nog een extra boost, waardoor ik nog even een eindsprint trok.’ Niesing heeft dankzij haar training ontdekt hoeveel discipline ze heeft. ‘Dat heb je ook wel nodig. Maar ik heb ook geleerd dat ik nee kan zeggen tegen dingen. Ik vind het vet dat je je ergens doorheen kunt bijten, ook al heb je het zwaar.’

‘Ik heb wel het een en ander over mezelf geleerd tijdens die race’, zegt Nilsen. ‘Op den duur ga je jezelf een beetje zelig vinden: alles doet pijn, je bent moe. Maar als je dan om je heen kijkt, zie je dat iedereen even zielig is en er dus geen reden is om je aan te stellen. Je moet doorgaan, want aan alles komt een einde. Het vraagt echt een bepaalde mindset en als je die te pakken hebt, kun je je doel bereiken.’

De Jongh kan niet wachten tot het volgende hardloopevenement. ‘Ik heb dit helemaal ontdekt. Ik was in mijn studentenjaren nogal dik en sinds ik afgelopen zomer ben gaan hardlopen is er bijna twintig kilo af. Ik zat wel bij Njord, maar ik roeide niet en hield vooral van borrelen. In mijn bestuursjaar woog ik zelfs 98 kilo. Ik liep niet graag zonder shirt en schaamde me voor mijn lichaam. Ik voel me nu veel comfortabeler, vrolijker en zit veel beter in mijn vel. Ik ben trots dat ik dit heb gedaan. Ik heb die medaille niet meer afgedaan tot ik naar bed ging.’

Assyrisch reliëf met twee scribenten met kleitabletten, 728 voor Christus

Het alfabet zou zomaar ouder kunnen zijn

De geschiedenis van het alfabet leek in steen te zijn gebeiteld. Willemijn Waal opent de academische aanval op de theorie dat er rond 800 voor Christus sprake was van een ‘alfabetische big bang’. ‘Het moet al veel eerder zijn ingevoerd.’

DOOR ANDREW VANDERLEEK
FOTO'S THE BRITISH MUSEUM

Pijlen suizen over het slagveld. Speren stoten tegen schilden. Het is 1200 voor Christus en de Trojaanse oorlog nadert zijn hoogtepunt. Een gigantisch houten paard wordt al krakend naar de stadspoorten van Troje gesleept – zogenaamd als geschenk van overgave, maar in werkelijkheid zitten er krijgers in verborgen. Morgen zal het machtige Troje vallen en eisen de Grieken de overwinning op – en niet iedereen zal het verhaal kunnen navertellen.

Als de Trojaanse oorlog daadwerkelijk heeft plaatsgevonden, was het waarschijnlijk een hele reeks conflicten ten tijde van de ineenstorting van de Griekse Late Bronstijd. In de daaropvolgende eeuwen zouden paleizen worden verwoest, steden in vlammen opgaan en de bevolking afnemen. De Grieken verloren zelfs hun schrift en stapten over op mondelinge overlevering, waarbij verhalen werden doorverteld in plaats van opgeschreven – bijvoorbeeld de Ilias van Homerus, het verhaal van Troje. Voor de Griekse beschaving brak een duistere periode aan van vierhonderd jaar, een zogeheten ‘dark age’. Rond 800 voor Christus herstelden de Grieken hun oude glorie met de opkomst van de democratie, de filosofie en een nieuw alfabet. Deze geschiedenis staat in steen gebeiteld... of toch niet? Willemijn Waal, universitair docent Assyriologie en Hettitologie aan de Universiteit Leiden, voert haar eigen strijd – niet met pijlen en speren, maar met een academische aanval op een tot nu toe een onwrikbaar paradigma. Waal trekt het verhaal van de ‘dark age’ in twijfel. Haar betoog is gebaseerd op een eenvoudig maar belangrijk uitgangspunt, namelijk dat het Griekse alfabet veel ouder is dan gedacht. ‘Het alfabet moet al veel eerder zijn ingevoerd’, zegt Waal, ‘en daarvoor is behoorlijk wat indirect bewijs.’ Volgens haar is het wijdverbreide idee dat er in 800 voor Christus sprake was van een ‘alfabetische big bang’ in Griekenland een misvatting. Het klopt dat de eerste bekende inscripties dateren van rond deze tijd. ‘Denk aan inscripties op aardewerk, met verwijzingen naar Homerus.’ Maar Waal vindt dit een te simplistische kijk op de geschiedenis van het alfabet. ‘Het is

veel logischer om aan te nemen dat het om een geleidelijke ontwikkeling ging.’ Binnen de klassieke studies is dit een omstreden standpunt dat een honderd jaar oude theorie in twijfel trekt. ‘Voor sommige academici is het bijna een religie. Lange tijd was het een gangbaar idee dat de Grieken het alfabet uitvonden vanwege Homerus.’ Maar daarvoor is volgens haar weinig bewijs. Ze legt uit dat het ‘romantische idee’ is geworteld in een oude maar hardnekkige hellenocentrische visie op de oudheid: de opvatting dat alles wat ertoe deed uit Griekenland afkomstig was. Deze bias zit al eeuwenlang stevig verankerd in het vakgebied, hoewel er eerder al kritiek op is geweest. ‘In de jaren zeventig probeerden wetenschappers uit de semitische taalkunde het paradigma ook al aan te vechten. Die discussie liep soms behoorlijk uit de hand.’ Er waren zelfs beschuldigingen van antisemitisme, die volgens Waal niet helemaal ongegrond waren, al gingen ze wel een beetje ver. ‘Het idee dat de Grieken ontzettend actief waren en dat het alfabet zich daardoor zo goed kon verspreiden... daarmee bestempel je Feniciërs en Hebreeuwssprekende volkeren die óók een alfabetisch schriftsysteem gebruikten in feite als lui en passief, toch? Aan de andere kant denk ik dat het wel grotendeels onbewust gebeurde. Dat was gewoon het heersende wereldbeeld destijds: het idee dat het “Westen” op een of andere manier superieur was aan “de rest”.’ Hoewel het zogeheten hellenocentrisme grotendeels is verdwenen, bestaat het idee dat het alfabet de weg vrijmaakte voor democratie, rationeel denken en technologische innovaties nog steeds. ‘Maar kijk eens naar het oude China: daar deden ze tal van ontdekkingen en ontwikkelden ze filosofie zonder een alfabet.’ Chinese karakters zijn immers logogrammen, symbolen die elk een volledig idee uitdrukken. ‘Ik denk niet dat iemand serieus durft

Wat als de oudst bewaarde inscripties eigenlijk uitzonderingen zijn?

te beweren dat de Chinezen op technologisch gebied achterlopen.’ Waal is niet bang om het voortouw te nemen in de zware strijd tegen de ‘dark age’-theorie. ‘Ik loop al een hele tijd met dit idee rond.’ Ze begon in 2017 al met het ontwikkelen van haar hypothese, maar veel subsidieaanvragen werden afgewezen. ‘De weerstand was fel.’ Nu heeft Waal een prestigieuze Vici-beurs ontvangen van de nwo en is ze klaar om de wereld van de klassieke oudheid op zijn kop te zetten. Ze begon met een studie Latijn en Grieks aan de Universiteit van Amsterdam, maar volgde uit belangstelling ook een aantal vakken over het spijkerschrift, een schriftsysteem uit het Oude Nabije Oosten dat werd gebruikt door onder anderen de Sumeriërs, Babyloniërs en Hettieten. Het staat bekend om zijn wigvormige inkepingen in kleitabletten. ‘Ik raakte enorm gefascineerd door de wereld van het spijkerschrift. In de klassieke letterkunde sta je in een lange traditie. Al die teksten van auteurs als Homerus en Vergilius worden al eeuwenlang bestudeerd. Het spijkerschrift werd pas in de 19^e eeuw ontcijferd. Soms ben je de eerste die een tekst echt goed bekijkt – er valt nog een heleboel te ontdekken. Het is een heel directe manier om in aanraking te komen met het verleden. Soms kun je zelfs nog de vingerafdrukken van de schrijver op het kleitablet zien staan.’ Ze realiseerde zich hoe duurzaam klei eigenlijk is – het kan weliswaar breken, maar is veel beter bestand tegen de elementen dan papyrus. ‘Als de bibliotheek afbrandt, wordt een kleitablet juist sterker. Het wordt dan alleen maar gebakken!’ Dat zette haar aan het denken over de materialiteit van het schrift – en wat dit betekent voor de klassieke talen. Wat als de oudst bewaarde inscripties van het Griekse alfabet op steen en aardewerk eigenlijk uitzonderingen zijn? Wat als de meeste woorden juist op hout, papyrus of andere vergankelijke materialen werden geschreven? Waals onderzoeksvoorstel bevat meerdere bewijsvoeringen. De eerste is een statistisch argument. ‘In de paleontologie wordt rekening gehouden met het zogenaamde Signor-Lipps-effect. Als je één fossiel vindt, zou het wel heel toevallig zijn dat dat het allereerste exemplaar is van die specifieke soort.’ Waarom zou dat niet gelden binnen de klassieke letterkunde? De eerste sporen van het Griekse alfabet dateren weliswaar uit 800 voor Christus, maar ‘het is wel erg optimistisch om te denken dat dat ook daadwerkelijk de allereerste inscripties zijn die ooit zijn gemaakt’.

Koolstofdatering levert aanvullend bewijs op. Hierbij wordt het verval van radioactieve koolstof gemeten om de leeftijd van organisch materiaal te bepalen. ‘Tot voor kort werd vrijwel al het aardewerk gedateerd aan de hand van stijlkenmerken. Maar dat is niet een heel precieze dateringsmethode.’ De nieuwe koolstofdateringen tonen aan dat sommige stukken aardewerk met inscripties misschien wel 100-150 jaar ouder zijn dan eerder werd aangenomen. ‘Dat zou perfect aansluiten bij mijn hypothese.’ En dan is er nog de inhoud van deze oudste inscripties. Ja, er zijn inderdaad inscripties die naar Homerus verwijzen, maar ‘wat vaak buiten beschouwing blijft, zijn de vrij expliciete graffiti op rotsen. Bijvoorbeeld, jongens die opscheppen dat ze met een of ander meisje naar bed zijn geweest. Beide – poëzie en graffiti – zijn zeer ongebruikelijke eerste vormen van schrift. Normaal gesproken wordt het in eerste instantie gebruikt voor meer praktische doeleinden – brieven, boekhouding of administratie.’ Het vandalisme en de verzen van Homerus wijzen erop dat het schrift toen al veel meer verspreid was. Waal laat een afbeelding zien van een vaas die in klei is gekerfd. ‘Het spijkerschrift begon als een heel beeldend schrift, maar werd later abstracter – en dat komt echt door het materiaal.’ Duizenden jaren later is het woord voor ‘vaas’ een reeks wigvormige tekens die nog maar vagelijk iets van een vaas weghebben. ‘Het is niet makkelijk om in natte klei te tekenen, want het is een grof materiaal en het wordt al snel rommelig. Dus veranderde het schrift: ronde lijnen werden wigvormige tekens die gemakkelijker met een stylus konden worden aangebracht.’ Daarom vindt Waal het opmerkelijk dat de eerste voorbeelden van het Griekse alfabet in steen en gebakken klei zijn gekerfd. Het Griekse alfabet heeft namelijk veel ronde vormen, zoals theta (Θ) en omega (Ω). ‘Als je kleitabletten vindt met zulke ronde lettervormen, dan kan dat erop wijzen dat de letters normaal gesproken niet in gebakken klei werden gekrast, maar dat er juist op zachtere materialen werd geschreven.’ Bijvoorbeeld papyrus, perkament of hout – materialen die na verloop van tijd vergaan, maar destijds gangbare schrijfmaterialen waren. Hoewel haar ideeën in het verleden op veel kritiek stuitten, is Waal optimistisch. ‘Er komt een omslag aan. De academische wereld is misschien traag, maar ik zie nu wel een jongere, ruimdenkendere generatie. Ik zal vast niet iedereen kunnen overtuigen, maar ik wil iedereen bewust maken van de problemen van de huidige theorie en alle nieuwe ontdekkingen. Als je dan nog steeds de voorkeur geeft aan het oude paradigma, dan is dat prima, maar dan is het tenminste wel een goed geïnformeerde conclusie.’

Kleitablet waarop hoeveelheden bier is bijgehouden, 3100-3000 voor Christus

‘Verkokering van de universiteit belemmert onderzoek’

Willemijn Waal hoopt niet alleen te bewijzen dat het alfabet ouder is dan gedacht. Ze wil ook de verkokering binnen de academische wereld aanpakken.

‘Helaas is er nog altijd te weinig interactie tussen de klassieke talen en de studie van het Oude Nabije Oosten. Het is heel apart – toen ik mijn onderzoek van Griekenland naar Turkije verlegde, kwam ik opeens in een hele andere academische omgeving terecht.’ Aan de Universiteit Leiden maken de klassieke talen bijvoorbeeld deel uit van het Centre for the Arts in Society (LUCAS), terwijl Oude Nabije Oosten-studies onder het Institute for Area Studies (LIAS) valt. ‘Zulke academische scheidslijnen werken interactie niet bepaald in de hand. Hierdoor bereiken nieuwe ontdekkingen in het ene vakgebied – en daarvan zijn er heel wat! – niet automatisch andere disciplines. Een van mijn missies voor dit project is om alle informatie samen te brengen.’ Waal wil graag een team van archeologen, taalkundigen en filologen samenstellen zodat iedereen op dezelfde lijn zit. ‘Ik denk dat de discussie belemmerd wordt door het feit dat niemand een volledig overzicht heeft van de gegevens. Dat kan ik ze ook niet echt kwalijk nemen, aangezien het zulke geïsoleerde disciplines zijn.’ Waals project zal daarom onder andere leiden tot de publicatie van een multidisciplinair handboek over de vroege geschiedenis van het alfabet.

Zo (lekker) rook de zeventiende eeuw

Marypierre Julien ('de neus' van Givaudan, links) en Hanneke Hulst (rechts) in het laboratorium

Constantijn Huygens (Caspar Netscher, 1672)

Waarom is geur zo sterk verbonden met herinneringen? Op zoek naar het antwoord gingen twee wetenschappers experimenteren in het lab. Het resultaat: geurkaarsen van twee door Constantijn Huygens uitgevonden parfums. ‘Hij was een echte rokkenjager’

DOOR MARCIËLLE VAN DER KRAAN

‘Geur werkt in ons brein anders dan alle andere zintuigen’, legt neurowetenschapper Hanneke Hulst uit. ‘Middenin je hersenen zit het doorgeefcentrum, de thalamus. In tegenstelling tot andere zintuigen wordt dat bij geur overgeslagen en gaan signalen direct naar ons limbisch systeem: de hippocampus en de amygdala, die verantwoordelijk zijn voor de vorming van herinneringen, het ervaren van emoties en het koppelen van herinneringen aan emoties. Geur is het enige zintuig dat een directe verbinding heeft met ons emotionele brein.’ Aan geur gekoppelde herinneringen kunnen zowel positief als negatief zijn. ‘Mijn oma had altijd versgebakken appeltaart in huis. Altijd als ik langs een bakker loop en ik ruik appeltaart, denk ik aan haar. Die geur heeft een heel sterke inbedding in het geheugen. Maar in sommige gevallen kan zo’n sterke koppeling ook heel vervelend zijn, denk aan militairen die kruitgeur koppelen aan hun oorlogstrauma. Tijdens oud en nieuw kan die geur, samen met alle knallen, voor een paniekaanval zorgen.’

Maar door geur kun je ook herinneringen levend houden. Dat wist ook de dichter, geleerde en diplomaat Constantijn Huygens (1596-1687). ‘Deze geur herinnert mij aan mijn moeder’, schrijft hij bij een van zijn parfumrecepten na haar overlijden. ‘Hij heeft het parfum niet gemaakt toen zij nog in leven was, maar na haar dood, om zich te kunnen vastklampen aan zijn herinnering aan haar’, zegt Hulst. Dat een staatsman als Huygens zich intensief bezighield met geur en de herinneringen die dat kan oproepen en zelf parfums ontwikkelde, was lange tijd onbekend, vertelt Nadine Akkerman, die zich als letterkundige bezighoudt met brieven uit de zestiende en zeventiende eeuw. ‘Alle correspondentie van Huygens is in het begin van de twintigste eeuw uitgegeven. Destijds vonden mensen heel andere dingen interessant. Zo is vrijwel al Huygens’ correspondentie met vrouwen weggelaten of ingekort, want ja, vrouwen hebben toch niets te melden. Ook alle vermeldingen van parfum zijn genegeerd omdat het werd gezien als een frivole bezigheid.’ Maar Huygens gebruikte geur ook als diplo-

matiek instrument. ‘Hij stuurt bijvoorbeeld een geurproduct op naar een ambassadeur om hem aan hun vriendschap te herinneren. Als je er zo over nadenkt, is het helemaal niet raar dat hij zich met parfumrecepten bezighield.’ Toch gebruikte hij deze recepten voornamelijk om ‘goed te flirten met vrouwen’, zegt Akkerman. ‘Hij stuurt dan bijvoorbeeld zo’n geurzakje op naar een operazangeres en schrijft: “Ik heb eenzelfde geurzakje. Ik leg dit vanavond tussen mijn lakens en dan denk ik aan jou. Als jij dat ook doet, liggen we samen in bed.” Naar een andere dame stuurt hij weer een geurzakje op en schrijft: “Deze geur herinnert mij aan jouw korset”. Die brieven waren soms best wel spicy. Hij was een echte rokkenjager.’ Uiteindelijk hebben de wetenschappers, die maandagavond een lezing gaven over hun project, twee parfumrecepten uitgekozen om te verwerken tot geurkaarsen. Akkerman: ‘Dat was lastig kiezen, maar sommige recepten vielen snel af. Zo had hij veel recepten met civet-olie, wat gemaakt wordt van de anaalklieren van een kat. Daarvan hebben we wel een synthetische vorm be-

steld, maar dat rook echt heel smerig. ‘Die geurkaarsen konden we natuurlijk niet zelf maken. Toen collega Ineke Huysman door Parijs liep, stuitte ze toevallig op een parfumerie die “Huygens” heette. Ze dacht even dat ze niet de enige was die had ontdekt dat Huygens parfumeur was, maar het bleek dat de eigenaar de zaak zo had genoemd omdat Huygens’ zoon een paar straten verderop had gewoond. Puur toeval dus, maar zo raakten ze aan de praat, en via hem kwamen we in contact met “de neus” van Givaudan, de grootste producent ter wereld van parfumingrediënten. Samen hebben we toen gekeken hoe we de geuren konden reconstrueren.’

Zowel Hulst als Akkerman willen het publiek laten kennismaken met de geuren van de zeventiende eeuw. ‘Ik vind ze zelf best wel intens’, geeft Hulst toe. ‘Maar misschien heeft dat te maken met de slechtere hygiëne van vroeger en moesten de geuren gewoon krachtiger zijn om alle nare luchtjes te overstemmen. Ik ben heel benieuwd wat de bezoekers vinden.’ Akkerman: ‘Ik vind het vooral een leuk idee dat je de zeventiende eeuw kunt ruiken. Of dat echt zo is, is nog maar de vraag. In sommige recepten staat dat je lavendel moet gebruiken, maar daarvan bestaan honderd verschillende soorten. Planten kunnen door de eeuwen heen ook veranderd zijn. Verder gebruikte Huygens graag regenwater. Wij hebben het geprobeerd, maar dat zag er zo goor uit dat we het maar niet hebben gedaan.’ De favoriete geur van Akkerman heet ‘Angell water’, die volgens haar heel bloemig ruikt. ‘De geur die Huygens maakte als ode aan zijn moeder vind ik ook erg lekker. Die is meer kerstachtig en doet me denken aan koekjes. Dat zou ik zelf niet op mijn kleding dragen, want ik wil niet ruiken als een kerstkrans. De eerste geurkaars hebben we jaren geleden al ontwikkeld en als ik die ruik, moet ik denken aan hoe het project begonnen is. Voor mij is die geur onlosmakelijk verbonden met alle lol die we in het lab hebben gehad.’

Het geheugen van geur. Maandag 19 mei, 19.00 tot 21.30 uur, Pieter de La Court.

Weggepeste criminoloog wachtte 25 jaar op eerherstel

Criminoloog Wouter Buikhuisen (1933-2025) is vorige week dinsdag op 91-jarige leeftijd overleden. In de jaren zeventig en tachtig kreeg hij vanwege zijn destijds controversiële onderzoek te maken met doodsb bedreigingen, bommeldingen en verloor hij de steun van de Leidse universiteit. Pas een kwarteeuw later kwam het tot een verzoening.

DOOR VINCENT BONGERS

‘Op mijn leeftijd telt eigenlijk nog maar één ding: *peace of mind*’, zei de dinsdag overleden emeritus hoogleraar criminologie Wouter Buikhuisen in 2009 in een interview met Mare in zijn huis aan de Costa Blanca in Spanje. Hij was uit Nederland vertrokken en een nieuwe carrière begonnen als antiekhandelaar. ‘Ik krijg nog steeds post van de universiteit. Iedere keer als ik zo’n brief open, hoop ik: zou er iets van een verontschuldiging in staan over die zwarte periode van deze universiteit?’

‘Ik had meer hulp verwacht, maar de faculteit en universiteit staken geen poot uit’

Buikhuisen werd in 1978 hoogleraar aan de Universiteit Leiden en deed onder andere onderzoek naar de sociobiologische aspecten van crimineel gedrag. ‘Ik wilde komen tot een integratie van inzichten ontleend aan de biologie en de sociale wetenschappen’, zei hij tijdens het gesprek. ‘Ik wilde die twee combineren om te kijken of je langs die weg tot een betere manier kunt komen om criminaliteit te verklaren. Kijk niet alleen naar sociale factoren maar betrek ook de neuropsychologie, de endocrinologie en psychofysiologie.’ Collega-wetenschappers en columnisten waren kritisch op zijn onderzoeksvoorstellen wat leidde tot felle aanvallen op zijn ideeën en persoon. In opinieblad Vrij Nederland schreef Piet Grijns alias Hugo Brandt Corstius een serie spijkerharde columns over Buikhuisen. Ze werden gebundeld in een boekje met de titel *Buikhuisen, dom én slecht*. Brandt Corstius viel Buikhuisen persoonlijk aan en noemde hem onder andere een ‘kale, impotente carriërewetenschapper’ en vergeleek hem

met Joop Glimmerveen, de toenmalige leider van de extreemrechtse partij de Nederlandse Volks-Unie (NVU). Al snel ontstond de ‘affaire Buikhuisen’, ook wel de ‘Buikhuisense oorlog’ genoemd. De hoogleraar kreeg te maken met doodsb bedreigingen, bommeldingen en zijn oratie werd verstoord. ‘Ik was tien minuten bezig toen er een enorm kabaal achter in de zaal klonk. Een grote groep gemaskerde personen met grote kettingen in de hand stormde naar binnen. Een van hen gooide een rookbom.’ Hij werd in die periode ‘op een verschrikkelijke manier’ behandeld. ‘Ik werd op allerlei manieren beledigd en uitgescholden voor nazi-criminoloog. Mijn gezin schermde ik zo goed mogelijk af, maar dat lukte natuurlijk slecht. Scheldkannonades door de telefoon, bedreigingen (“We pakken jullie wel!”), poep door de brievenbus.’ Gaandeweg verloor hij de steun van de universiteit en andere academische instellingen. ‘Ik kwam steeds meer alleen te staan. Mensen van de vakgroep verlieten het zinkende schip. Bij een grote bezuiniging in 1981 hief de juridische faculteit de hele vakgroep criminologie op, inclusief het criminologisch instituut. Dat was bepaald geen zuiver rationeel besluit. Later werd mij ook mijn onderwijsbevoegdheid afgenomen. Dat beroepsverbod raakte mij diep.’ Na tien jaar vertrok hij gedesillusioneerd uit Leiden. ‘Ik werd op een gegeven moment ziek. Ik heb me onder psychiatrische behandeling gesteld. Die psychiater zei uiteindelijk tegen mij: “U bent niet ziek, de maatschappij is ziek.”’ Buikhuisen vond dat hij te weinig steun van de universiteit had gehad tijdens deze turbulente tijd. ‘Faculteit en universiteit staken geen poot meer uit. Leiden moet zich afvragen of het niet anders had gekund. Ik had meer hulp en bijstand verwacht.’ Toen in 2009 bleek dat zijn onderzoeksvoorstellen niet langer controversieel waren onder vakgenoten hoopte hij nog steeds op een reactie van de universiteit. ‘Dat ze gewoon een beetje erkennen: we zijn toch wel tekortgeschoten. Ik zou daar heel blij mee zijn. Verder ben ik redelijk mild over wat er is gebeurd.’ De toenmalig rectordecaan Carel Stolker las het gesprek met Buikhuisen in *Mare* en zocht hem op in Spanje. ‘Die *peace of mind*-uitspraak trof en ontroerde mij’, verklaarde hij. ‘Het zou je maar gebeuren dat je naam altijd wordt voorafgegaan door het woord “affaire”. Dat is toch te bizar voor woorden. Ik wilde juist op zoek naar de man achter de affaire. Ik wilde van de affaire af.’ De plooiën tussen de faculteit en Buikhuisen werden gladgestreken. In april 2010 was hij een van de sprekers op een rechtencongres in Leiden. ‘Ik was blij met de positieve actie van de decaan’, aldus de criminoloog. ‘Het gesprek is heel prettig verlopen. Stolker heeft mij *peace of mind* gegeven. Ik ben blij dat ik weer met een prettig gevoel de rechtenfaculteit kan bezoeken.’

De prijs voor een Maretje bedraagt €9,- per 30 woorden, opgegeven via redactie@mare.leidenuniv.nl uiterlijk t/m maandag 16.00 uur. Maretjes aangeboden voor commerciële doeleinden worden niet geplaatst, evenmin als Maretjes waarin zaken worden aangeboden die de waarde van €4.500 te boven gaan

Doe meer met je kennis! Vrijwilligers gezocht voor één uur per week **bijles en huiswerkbegeleiding** op verschillende locaties of bij de leerling thuis. **Leiden-Noord, basisonderwijs**, 6 leerlingen. Groep 4 t/m 8. **Voortgezet onderwijs**: *Nederlands, brugklas mavo-havo. *Nederlands, 4 havo. *Nederlands, spelling, 2 vwo. *Mbo student, niveau 4 Engels. *Economie, Engels, 2 vmbo basis/kader. *Biologie, wiskunde, Engels, internationale schakelklas. **Leiden-Zuid**, *5 leerlingen basisonderwijs. *Ook hulp gevraagd bij organisatie van de bijles, één of twee middagen per week. **Onderwijswinkel Arubapad 2** (Het Gebouw), ma, wo en do 15-17u. Tel. 071-5214256. E-mail: hdekoomen@owwleiden.nl.

Inlooptconcert door Geerten van de Wetering (**orgel**), maandag 19 mei 13.00 uur tot 13.30 uur, **Academiegebouw, toegang gratis**.

Collectie boeken over politieke partijen en politicologie aangeboden in het Nederlands, Engels, en beetje Frans en Duits, 1990-2025. Ongeveer zes meter op de plank. **GRATIS** ophalen. 06-10201580, Anneke van Ammelrooy.

Maretjes-extra zijn bedoeld voor semi- commerciële instanties. De prijs voor een Maretje-extra is €23,- incl. btw voor elke vijfendertig woorden. U kunt deze advertenties uiterlijk op de vrijdag vóór het verschijnen van Mare opgeven bij Bureau van Vliet B.V., Wateringweg 129. 2031 EG Haarlem, | +31 (0)23-5714745, info@bureauvanvliet.com

COLOFON

Mare: Rapenburg 38, 2311 EX Leiden
Postbus 9500 2300 RA Leiden
Telefoon 071-527 7272
E-mail redactie@mare.leidenuniv.nl of weekbladmare@protonmail.com
Website mareonline.nl
Twitter @weekbladmare
Mastodon @weekbladmare@mastodon.online
Bluesky @mareonline.nl
Instagram @weekbladmare
Facebook: Leids Universitair Weekblad Mare
De redactie is op vrijdag gesloten.
Oplage circa 5.000

Hoofdreductie:
Frank Provoost:
frank.provoost@mare.leidenuniv.nl

Redactie:
Vincent Bongers
vbongers@mare.leidenuniv.nl
Marcielle van der Kraan
m.w.s.van.der.kraan@mare.leidenuniv.nl
Sebastiaan van Loosbroek
s.p.van.loosbroek@mare.leidenuniv.nl
Mark Reid
m.a.reid@mare.leidenuniv.nl
Else van der Steeg
e.h.van.der.steege@mare.leidenuniv.nl
Andrew Vanderleek (stagiair)
Emma van Kalmthout (stagiair)

Medewerkers:
Emiel Beinema | Lente van den Berg | Remco Breuker | Lisa Boshuizen | Josette Daemen | Lorenzo Gerritsen | Mathijs de Jong | Pol Koopman | Henrik Laban | Zahra Menguellati

Art direction en vormgeving:
Marcel van den Berg, jostmarcell.nl
Fotografie: Taco van der Eb | Marc de Haan
Illustraties: Bas van der Schot | Silas.nl

Drukwerk: Rodi Rotatiedruk, Broek op Langedijk

Advertenties:
Bureau van Vliet B.V., Wateringweg 129,
2031 EG Haarlem, Telefoon 023 – 571 47 45, E-mail sales@bureauvanvliet.com
bureauvanvliet.com/advertentie/Weekblad

Redactieraad:
Kutsal Yesilkagit (voorzitter) | Frank Israel (vice-voorzitter) | Alexander Pleijter (secretaris) | Willem van der Does | Annemarie Drahmman | Nour Eldin Emara | Rosanne Hertzberger | Zoë van Litsenburg | Marten Jesse Pot | Hermelijn Smits

In de muzikale komedie *Wendy Pan* van Circus Treurdier heeft hoofdpersoon Wendy zoveel last van schuldgevoelens dat ze alleen nog maar kan kruipen. ‘De huisarts raadt kniebeschermers aan, dat maakt het comfortabeler.’

DOOR VINCENT BONGERS
FOTO BOWIE VERSCHUUREN

Letterlijk gebukt door schuld

‘Wendy is een vrouw van in de veertig die zo’n last van schuldgevoel heeft, dat ze er fysieke klachten door krijgt’, vertelt schrijver, acteur en theatermaker Jan-Paul Buijs van collectief Circus Treurdier over de voorstelling *Wendy Pan*, zaterdag te zien in de Leidse Schouwburg. In het begin zijn die klachten nog mild, wat jeuk en tintelingen in de benen, maar al snel verergeren ze. ‘Het schuldgevoel drukt zodanig zwaar op Wendy dat ze haast verpletterd wordt door haar geweten. Het lukt haar niet langer de wereld met rechte rug tegemoet te treden. Ze gaat er letterlijk gebukt onder met als gevolg dat ze alleen nog maar kan kruipen. ‘In die onpraktische toestand komt ze in haar ouderlijk huis terecht om daar hulp te zoeken. Ook ten opzichte van haar ouders op leeftijd, die al met pensioen zijn, voelt ze zich erg schuldig omdat ze ooit haar ouderlijk huis heeft verlaten.’ Ellen Parren, een van de makers van Circus

Treurdier, kwam op het idee van schuldgevoel als thema, zegt Buijs. ‘Zij worstelde heel erg met het zich bezwaard voelen over allerlei zaken; van kleine dingetjes tot mondiale problematiek. Bijvoorbeeld te vroeg naar huis gaan van een feestje, te weinig goede doelen steunen en je niet correct opstellen op de werkvloer, maar ook je schuldig voelen over de oorlogen die woeden op deze planeet.’ Dat was een mooi uitgangspunt voor een muzikale komedie. ‘Ik heb er zelf ook erg last van. Mijn probleem is dat ik het gevoel heb dat ik mensen te weinig van mijn tijd geef, terwijl ze mijn aandacht wel verdienen. Ik bedenk me dan dat ik een persoon al heel lang niet gebeld heb of niet heb gereageerd op een bericht. Het is een frustratie in mijn dagelijks leven en kan echt aan mij vreten.’ Tegelijkertijd speelt er ook iets anders door Buijs’ hoofd. ‘In hoeverre hebben mensen echt behoefte aan mijn aandacht, zitten ze wel echt op mij te wachten? Maak ik mijzelf belangrijker dan ik ben? Dat zijn mooie vragen om in

het stuk te analyseren.’ Wendy, die oorspronkelijk door Parren werd gespeeld maar wier rol sinds eind april is overgenomen door Sophie Höppner, kruipt door het huis en is op zoek naar verlichting van haar loodzware last. ‘Ik speel zelf de moeder en de vader van Wendy’, zegt Buijs. ‘Moeder Angela is een pittige tante die een zwaar leven heeft gehad, maar er heel erg prat op gaat dat ze al haar problemen eigenhandig heeft opgelost. Ze is trots op het feit dat zij, ondanks alle ellende die ze in haar jeugd heeft meegemaakt, gewoon doorknalt en ze begrijpt dan ook geen bal van het gedrag van haar dochter.’ Geen enkel personage is in staat om goed naar Wendy te luisteren. ‘Ze vinden het onderwerp schuldgevoel veel lastiger dan ze in eerste instantie laten blijken.’ De plaatselijke huisarts komt ook langs om Wendy te onderzoeken. ‘Die komt eigenlijk niet verder dan: neem een paracetamolletje, dan gaat het vanzelf wel weer over. De huis-

arts raadt ook kniebeschermers aan, dat maakt het kruipen wat comfortabeler.’ Ook de kerk faalt. ‘Een lokale priester neemt haar de biecht af. Hij komt niet verder dan de conclusie dat Wendy is bezeten door de duivel. Wellicht is exorcisme de oplossing. Het christelijk van het schuldgevoel sijpelt door in de muziek. Er zitten drie koorlieders in die we met z’n vijven zingen. Componist Arthur Wagenaar heeft onze teksten op muziek gezet in een heel plechtig idioom. Het tweede nummer dat we zingen, “Wakker liggen”, gaat over de diepe overtuiging dat je jezelf eigenlijk niks mag gunnen en straf verdient. Eigenlijk een heel zwaar lied, maar Arthur heeft voor een buitengewoon onrustige maatsort gekozen, namelijk 7/8, waardoor je het gevoel hebt dat je voortdurend wakker schrikt.’ De voorstelling vertelt ook het verhaal over de acteurs van Circus Treurdier. ‘De actrice die Wendy speelt, Sophie in dit geval, heeft een heel andere opvatting dan haar collega’s over hoe je in zo’n voorstelling moet functioneren. Sophie maakt

zich enorm veel zorgen over stagiair Mees Markus, die in het stuk maar ook in het echte leven stage bij ons loopt. Sophie vindt dat hij veel begeleiding nodig heeft en hij moet ook een grote scène krijgen in het stuk. De andere acteurs hebben dat helemaal niet. Mees moet zichzelf maar zien te redden, het is niet aan ons om het leuk voor hem te maken.’ Het laveren tussen schuldgevoelens is een interessant proces waar je uiteindelijk niet zoveel mee opschiet, stelt Buijs. ‘Maar je kunt ook niet helemaal zonder schuldgevoel, want dat zou betekenen dat je het allemaal geen reet interesseert. In dat geval krijgen we een heel harde wereld. Je moet die balans zien te vinden.’

Circus Treurdier, *Wendy Pan*, Leidse Schouwburg, zaterdag 17 mei, €15,50 – €23,50

Journalistiek platform Freed’Op bouwt en betaalt alles zelf

Drie studenten startten een eigen journalistiek platform: Freed’Op. Alles is welkom: van artikelen over de securitisation van de universiteit tot gedichten over seksueel geweld. ‘Het is onze missie om mensen zich op alle mogelijke manieren uit te laten spreken.’

DOOR MARK REID

‘Op de universiteit leren we academisch schrijven’, vertelt Emile Nieuweboer, student international studies. ‘In een erg gepolariseerde wereld is het belangrijk dat wij als studenten, en mogelijke leiders van de toekomst, leren hoe we moeten schrijven op een journalistieke manier. Hoe je een invalshoek kiest voor een verhaal, informatie verzamelt of je eigen opinie vormt, en hoe je dat op een journalistiek verantwoorde wijze weergeeft.’ Voor Nieuweboer reden om met twee anderen Freed’Op op te richten. De naam, afgeleid van *freedom of opinion*, geeft meteen al aan dat vrijheid van meningsuiting de boventoon voert. Iedereen is welkom om een bijdrage te leveren, mits ze zich aan de journalistieke standaarden houden. ‘Het is een heel open platform’, vertelt Manon Monsarrat, student security studies en medeoprichter. ‘We hebben creatieve stukken en politieke artikelen, maar ook mensen die gewoon een verhaal delen. Als je iets interessants hebt, ben je welkom.’ Nieuweboer en Monsarrat studeren, samen met de derde oprichter Eliot Forterre, allen in Den Haag. Met Freed’Op hopen ze meer studenten te interesseren voor schrijven. ‘Sommige van de studenten die een stuk insturen doen dat maar een keer, anderen schrijven geregeld verhalen’, vertelt Nieuweboer. ‘We begonnen met stukken over politiek, en toen dat goed liep zijn we uitgebreid naar opiniestukken en literaire verhalen. De afgelopen maanden zijn we ook een podcast begonnen waarin we politiek en journalistiek bespreken. En vorige week hadden we onze eerste fototoonstelling. Het is onze missie om mensen zich op alle mogelijke manieren uit te laten spreken.’ De oprichters willen bewust de drempel om te kunnen publiceren laag houden. Wie een keer wat wil inzenden, hoeft niet meteen een wekelijkse bijdrage te leveren. Ook studenten die wel geïnteresseerd zijn in journalistiek maar niet per se zelf een stuk willen schrijven zijn welkom. Monsarrat: ‘We hebben een stuk of acht eindredacteuren die zelf niet schrijven, maar alle stukken lezen, factchecken en zorgen dat de gebruikte bronnen betrouwbaar zijn.’ Nieuweboer: ‘Veel studenten die iets willen schrijven hebben dat eigenlijk nog nooit gedaan. Dus die koppelen we aan een eindredacteur, en die begeleidt hen door het hele proces heen. Ik kan zelf niet eens heel goed schrijven.’ Vooral nog is Freed’Op helemaal zelfstandig en krijgt het geen financiering vanuit de universiteit. Nieuweboer: ‘Mensen kunnen gratis

onze stukken lezen en de meeste dingen die wij doen kosten niks. We behoren een Instagramaccount en we hebben zelf onze website gebouwd. De hostingkosten betalen we als bestuur uit eigen zak.’ Monsarrat: ‘We hebben de universiteit wel om een kleine beurs gevraagd maar die is jammer genoeg niet toegelend.’ Nieuweboer: ‘Het is ook goed dat we niet financieel afhankelijk zijn. Een van onze schrijvers heeft laatst een artikel over de securitisation van de universiteit geschreven, wat best een gevoelig onderwerp is. Die schrijver heeft daarvoor contact opgenomen met de universiteit, met de gemeente en gemeenteraadsleden en gewoon heel uitgebreid onderzoek gedaan. Als we financieel verbonden waren aan de universiteit hadden we dat misschien niet kunnen publiceren, of had onze auteur niet hetzelfde onderzoek kunnen doen.’ In de paar maanden dat Freed’Op bestaat zijn er al aardig wat stukken gepubliceerd. Door de verscheidenheid aan achtergronden van de auteurs hebben veel stukken een internationaal tintje. Zo is er een reisverslag uit Istanboel, en een reportage van de Duitse verkiezingen. Monsarrat: ‘We hadden iemand die tijdens de verkiezingen in Berlijn was. Hij heeft daar een serie artikelen over gemaakt en was bij protesten. Ik vond het fantastisch dat wij als platform daar een correspondent hadden die verslag kon doen van wat er gebeurde. Daar ben ik trots op.’ Nieuweboer: ‘Ik ben ook trots op het gedicht van een vrouwelijke student dat we hebben gepubliceerd. Het heet *Dear Boyfriends* en ze schrijft over haar eigen ervaringen met seksueel geweld. Ze wilde het onder haar eigen naam publiceren. Het was heel persoonlijk, maar tegelijkertijd ook heel politiek geladen. Ze wilde het delen omdat ze anderen die iets soortgelijks hadden doorgemaakt er misschien mee kon helpen.’ Monsarrat en Nieuweboer geven als oprichters binnenkort de fakkel door aan hun opvolgers, maar hebben hoop voor de toekomst. Monsarrat: ‘Ik zou graag zien dat we studenten meer kennis laten maken met de journalistieke wereld, door bijvoorbeeld journalisten uit te nodigen om te spreken, of redacties te bezoeken. Zo kunnen studenten een netwerk opbouwen. ‘We hadden het idee om ook documentaires te maken. Dat bleek in de praktijk toch best lastig te zijn omdat we dan camera’s zouden moeten aanschaffen. Dat was iets te veel voor ons eerste jaar. Maar ik zou erg graag zien dat zulke projecten in volgende jaren wel worden ontwikkeld.’

‘De dood is niet per se eng, maar kan ook mooi zijn’

Waarom wilde je in het hospice werken?

‘De vriend van mijn oud-huisgenoot werkte hier en studeert net als ik geneeskunde. Hij vertelde dat het werk heel mooi, leuk en chill was. Ik werk er nu zo’n anderhalf jaar. ‘Het is goed te combineren met mijn co-schappen. Als co-assistent maak je lange dagen, maar dit is nachtwerk en soms ook in het weekend. Mijn vrije tijd besteed ik liever aan wat eten met iemand en bijkletsen in plaats van werken. Het enige nadeel is dat je soms slecht slaapt. Maar dat is ook geen ramp.’

Hoe ziet een werknacht eruit?

‘Om elf uur moet ik in Wassenaar zijn.

Na de overdracht van de nachtverpleegkundige maak ik mijn uitklapbedje op dat in de vergaderruimte staat. Hoe laat ik ga slapen hangt af van of ik nog moet studeren. De ene keer is dat om half twaalf en de andere keer om half één. ‘Dan is het wachten tot je wordt gebeld. Dat kan zijn als iemand onrustig is of uit bed probeert te komen, terwijl ze vaak niet meer op hun eigen benen kunnen staan. Dan ga ik erbij zitten om het in de gaten te houden. ‘Maar ik word ook gebeld op het moment dat iemand komt te overlijden. Dan help ik bij de laatste zorg. Eerst wassen en kleden we de overledene aan, waarna de uitvaartonderneming hem of haar meeneemt. We maken de persoon meer presentabel richting de familie en

zo heeft diegene toch nog een fijn moment van verzorging. Terwijl de kist naar buiten gaat staan wij, samen met de nabestaanden, in een haag.’

Is dat niet zwaar?

‘Nee, maar ik kan begrijpen dat anderen dat vinden. Ik zie het als een laatste eerbetoon aan iemands leven. Wij zijn er dan als allereerste bij. Sommige verpleegkundigen praten nog steeds tegen de overledene. Dat vind ik iets heel moois omdat iemand op zo’n moment vaak pas één à twee uur is gestorven. Ik doe dit zelf niet.

‘Het is voor mij meer een lichaam dan een persoon, aangezien ik diegene vaak niet goed heb gekend. Soms ga ik samen met een verpleegkundige een rondje lopen en dan stel ik mezelf voor. Maar over het algemeen ligt het merendeel al te slapen als ik aankom. Dat maakt het voor mij ook minder zwaarbeladen. ‘Mijn tweede nachtdienst kwam er al iemand te overlijden. Toen vond ik dat wel spannend. Je wordt uit je slaap gehaald en bent nog een beetje warrig, dus dat is even schakelen. Ik wist nog niet hoe alles werkte en wat ik ervan vond om iemand zo te zien.

‘Door de snijzalen bij geneeskunde was het niet het eerste levenloze lichaam dat ik zag, maar wel iemand die net overleden is bij wie je werk moet verrichten. Wat het makkelijker maakte, was dat ik de dood zie als iets wat hoort bij het leven. Ook is het vaak een verademing voor zowel de overledene als voor de familie, omdat het “zo beter is”.

Kijk je nu anders naar ouder worden of de dood?

‘De mensen hier zijn vaak wat ouder en hun kwaliteit van leven is flink achteruitgegaan. Ik hoop zelf altijd mobiel te blijven en voor mezelf te kunnen zorgen. Dat hele aftakelproces zie ik niet zo zitten. Wellicht dat ik nu nóg meer door heb dat de dood onderdeel is van het leven. Het hoeft niet altijd eng te zijn, het kan juist iets moois zijn.’

DOOR EMMA VAN KALMTHOUT
FOTO MARC DE HAAN

COLUMN | MATHIJS DE JONG

Waarom houdt uitgerekend mijn faculteit zich zo stil?

Medeplichtigheid is een onderwerp dat breeduit wordt behandeld binnen mijn studie. Elk jaar weer bestuderen een kleine duizend rechtenstudenten dit onderwerp: wat het inhoudt wanneer iemand medeplichtig is. Toen ik vorige week dinsdag vanuit het centrum van Den Haag naar het Centraal Station fietste en de protestleus ‘Fight for peace and justice’ hoorde galmen rond het Wijnhavengebouw, vroeg ik mij hard doorfietsend af in hoeverre ik zelf, als rechtenstudent, niet medeplichtig ben. Want wanneer kan men van medeplichtigheid spreken? Slechts als men, zoals de wet ons dat vertelt, opzettelijk behulpzaam is bij het plegen van het misdrijf, of daartoe opzettelijk de gelegenheid, middelen of inlichtingen verschaft? Of ook als men zich niet uitspreekt, niet verzet tegen een onrecht dat ook zonder voor-

gaande blijft voortduren?

Slechts één keer ontving ik in mijn inbox een mail van mijn faculteit dat er een ‘sit-in’ gehouden zou worden door *Leiden for Palestine*. Er was echter geen reden tot paniek: de faculteit stond ‘in goed contact met alle betrokken afdelingen en instanties om - in het geval dat nodig mocht zijn - snel en gepast te kunnen handelen’.

Vanachter mijn laptop moest ik zachtjes grinniken: dat protest zou pas om 18.00 uur beginnen en iedereen wist dat er rond dat tijdstip – op een verwaalde internationale na – geen hond meer op de faculteit zou zijn. Het meeste onderwijs zou dan reeds zijn afgelopen, de rechtenstudent weer veilig thuis, aan het avondmaal, of aan de borrel. Een slim compromis, zo dacht ik, want wat is een protesterende menigte zonder publiek anders dan een zielig groepje schreeuwende gekkies?

Terwijl het er bij het Wijnhavengebouw hard aan toeging (vijf bewustelozen), werd op mijn faculteit de lezingenreeks ‘Ruimte voor academisch debat’ georganiseerd. Prachtig en fijn dat er ruimte werd geboden ‘om met elkaar in gesprek te gaan over de vele vragen en gezichtspunten die er bestaan in verband met de

situatie in Gaza en de bredere problematiek rondom Israël/Palestina’, maar de vraag is echter of we dat stadium niet lang gepasseerd zijn. Kwam mensenrechtenorganisatie Amnesty International niet al december met een 297 pagina’s tellend rapport dat concludeerde dat Israël genocide pleegde en pleegt op de Palestijnen in de bezette Gazastrook?

Het is inmiddels één jaar geleden dat de avond sit-in op mijn faculteit plaatsvond. Sinds die ene sit-in van 30 mei 2024 is mijn inbox tot op de dag van vandaag verdacht leeg gebleven.

Nu vraag ik mij evenwel af hoe het eigenlijk kan dat de faculteit die kritische burgers moet opleiden, in het bijzonder het type burger dat opgeleid wordt in schendingen van (internationaal) recht en rechtvaardigheid, zich niet uitspreekt? Zou mijn faculteit niet het voortouw moeten nemen om als eerste in de bres te springen om desnoods het academiegebouw te bezetten?

Ik snap dat de gemiddelde rechtenstudent een aanhouding met de politie graag wil vermijden – dat is de reden dat ik vorige week dinsdag hard doorfietste. Ik snap ook dat de faculteit zich liever niet uitspreekt, zich neutraal wil opstellen, genuanceerd, met oog voor beide kanten, zoals een echte academie betaamt.

Dat maakt ons echter niet minder medeplichtig.

Mathijs de Jong is student rechten